

„Áldassék a lektor!”

Egy régi vita mai tanulságai*

1. 1970 januárjában – Rákos Sándor „baráti erőszakának” engedve – Lőrincze Lajos előadást tartott az Írószövetség egyik szakosztályának ülésén író és nyelvész kapcsolatáról, és ott felvetette az azóta is aktuális, mindig aktuális kérdést: ha az irodalom nyelve az élő nyelv szokás legmagasabb rendű formája, amely azonban túl is mutat a nyelv szokáson azáltal, hogy az író újítja, gazdagítja, fejleszti a nyelvet, akkor „minden jó, amit az írók írnak?”.

Ez a szónokinak vélhető kérdés szinte magában foglalja a választ: nem minden jó. Lőrincze erre mindjárt példákat is szolgáltatott „irodalmunk egyik legkiemelkedőbb egyéniségének” két művéből. Nem árulta el, hogy az előző évben elhunyt Tersánszky J. Jenőről van szó, de aki nagyon akarta, azonosíthatta az idézeteket (bár akkor még nem volt internet). Az előadás ennek ellenére – vagy éppen ezért – visszhangtalan maradt.

Lőrincze azonban nem hagyta ennyiben a dolgot, és nyolc évvel később újból belenyúlt a darázs fészekbe: jegyzetei alapján írásba foglalta és meg is jelentette egykori előadását az *Élet és Irodalom*ban *Rejtély* címmel (Lőrincze 1978a). Ebben a cikkében már néven is nevezi az író, és megmondja, hogy annak *Rossz szomszédok* és *Nagy árnyakról bizalmasan* című könyveiből veszi a példákat.

Mit kifogásolt Lőrincze Lajos Tersánszky stílusában? Egy szóval megnevezve: a pongyolaságot (bár ezt a minősítést, tapintatból, nem írta le). Többtucatnyi példájából itt csak néhányat idézhetek: *talpán járó* (= talpraesett), *gyöngye dongájú* (= vékonydongájú), *hadonászni jött* (= hadonászni támadt kedve), *rátart valamire* (= igényt tart valamire). Az ismétlődő ragok csak az utolsó helyen vannak kitéve: *tiszteletdíj vagy előlegből* (= tiszteletdíjból vagy előlegből), *felesége, a bábáról* (= feleségéről, a bábáról). Ez utóbbi voltaképpen régiesség, a 19. század végéig – a tömörítés eszközeként – elég gyakori volt.

Mi az a „rejtély”, amelynek megoldását Lőrincze ebben a cikkében keresi? Nem is egy rejtély van itt, hanem mindjárt három:

- Honnan vette nyelvi leleményeit az író?
- Mi a funkciójuk ezeknek a szabálytalanságoknak?
- Ezekről vagy ezek ellenére nagy író, stílusművész Tersánszky?

A választ Lőrincze nem adja meg, de azt sugallja, hogy a művelt nyelvhasználat normájától való eltérések nem növelik (vagy ezeknek nem mindegyike növeli) a szépirodalmi alkotás stilisztikai értékét. Nem ártott volna tehát a kéziratokat nyomdába adás előtt tapintatosan lektorál(tat)ni nyelvhelyességi szempontból.

* Az 1. pont előadásként elhangzott A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának Lőrincze Lajos-esszé-konferenciáján (Széphalom, 2015. június 20.), és az Anyanyelvpolók Szövetsége magyar nyelv napi megemlékezésén (Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2015. november 13.).

Lőrincze cikkére már a hetilap következő számában válasz érkezett Rab Zsuzsa, a jeles költő és műfordító tollából (Rab 1978). Véleményének, azazhogy ellenvéleményének lényegét már vitacikkének címe is magában foglalja: „*Rútságokkal volt gyönyörű...*” (így folytatódik: „...mint minden műremek”, idézet Zelt Zoltán verséből). Rab Zsuzsa több kifogásolt esetben (pl. *talpán járó, gyöngye don-gájú*) megvédi az író, a menthetetlen lapszusokról azonban hallgat. Alláspontját ebben a cikk közepe táján elhelyezett egysoros bekezdésben összegezi: „Áldassék a lektor!”, mármint azért, hogy nem rendszabályozta meg Tersánszkyt. Befejezésül abban jelöli meg a nyelvészek feladatát, hogy megfigyeljék a nagy írók újszerű nyelvi fordulatait, és „azokból szűrjék le és fogalmazzák meg a nyelv- és stílusfejlődés új normáit”. Tehát a javítás helyett az okulásra esik a hangsúly.

A vitához Lengyel Balázs is hozzászólt *Az eleven Tersánszky* címmel (Lengyel 1978). Véleménye valahol félúton áll Lőrinczéé és Rab Zsuzsáé között: a „speciális stílszándék” nem szentesíti egytől egyig a szabálytalanságokat, de az író korábbi remekműveiben a netáni pongyolaságokat bőven ellensúlyozza „közbeszédként ható nyelvalkotásának pazar gazdagsága”. A *Nagy árnyakról bizalmasan*, ez a kései „melléktermék-könyv” valóban tele van „nyelvi túrhetetlenségekkel”, ez azonban nem csökkenti Tersánszky stílusának eredetiségét, elevenségét, azt a sajátos „antiirrodalmiságot”, amely a szerző szerint az író fő erénye.

A vita Lőrinczének Rab Zsuzsa ellenvéleményére reflektáló, *Lektorálás* című cikkével zárult (Lőrincze 1978b). Ebben fenntartja korábbi álláspontját, és Arany János példáját idézi, aki szintén „lektorálta” *Az ember tragédiáját* – és ezzel csak használt neki. „Áldassék a lektor!” – mondja Lőrincze is, de öszerinte nem azért, mert nem avatkozott bele a szövegbe, hanem azért, mert kijavította, amit ki kellett. Például Éva legelső megszólalása az „eredetiben” így hangzott: „Ah, milyen édes, milyen szép az élni”. Ebből lett Arany javító tolla nyomán ez a hallatlanul zenei, az olvasó emlékezetébe nyomban bevésődő verssor: „Ah, élni, élni: mily édes, mi szép!” Persze nem minden mai lektor, irodalmi szerkesztő Arany János (enyhén szólva), de ettől még nem utasítható el elvileg a szépirodalmi művek (értelemszerűen: a szépprózai művek) nyelvi-nyelvhelyességi lektorálása.

Az ÉS-beli vita fő kérdése tehát ez volt: kell-e, és ha kellene is, szabad-e a kiadói lektornak beleavatkoznia az író szövegébe? (Boldog idők, amikor ez volt a probléma! Ma a legjobb írók új művei jelennek meg sajtóhibák tömegével, mert a kiadó ahhoz sem veszi a fáradságot, hogy a szerző által az alkotás hevében óhatatlanul elkövetett elütéseket korrigálja. Most én nem mondok se szerzőt, se kiadót...)

2. Nem kívánok, mert talán nem is tudnék, állást foglalni Lőrincze Lajos és Rab Zsuzsa egykori vitájában. Csupán néhány példát mutatok be olvasói tapasztalataim alapján annak szemléltetésére, milyen nyilvánvaló nyelvhelyességi hibák fordulnak elő klasszikus íróink legújabb kiadásaiban is. Egyben azonban annak jelzésére is, milyen óvatosan kell eljárnia a szöveg gondozójának, milyen sokféle szempontra kell tekintettel lennie.

2.1. Kezdjük talán mindjárt a legkényesebb kérdéssel, Kemény Zsigmond regényeinek nyelvi gondozásával. Ismeretes, hogy Kemény stílusát a kortársak részéről is, később is sok bírálat érte. Például Beöthy Zsolt *A magyar irodalom kis tükre* című összefoglalásában, amely tanárnemzedékek ízlését befolyásolta, így vélekedett erről: „Kemény stílusa nehézkes, mondatai fárasztó közbevetésekkel terhelték” (Beöthy 1896, idézi Nagy 1958: 51). Ezt visszahangozza Mikszáth is *A rajongók* 1904. évi kiadásához írt előszavában: „irálya nehéz, döcögős, nagy kitéréseket használ, a lélektani fejtegetéseket a szertelenségig viszi. [...] Regényeiben becses volt, amit mondott, de élvezhetetlenné lett a mód miatt, ahogy mondta” (Mikszáth 1904: VI–VII). Jókai-életrajzában ugyanezt a véleményét még bántóbban, már-már szarkasztikus kajánsággal fogalmazta meg: „Az elbeszélő válfaj [= műfaj] nem is neki való, mintha az elefánt menüettet táncolna” (Mikszáth 2007: 83). Egy nemzedéknyi idővel később Laczkó Géza – sajátos módon újból csak *A rajongók* bevezetésében – ezt még élesebb formában ismétli meg: „Az írás legnagyobb művésze volt, és nem tudott írni” (Laczkó é. n. I, 7). Kemény Zsigmondnak kedves eszméje volt, hogy hibáink nem egyebek túlzásba vitt erényeknél. Az idézett értékelések viszont azt példázzák, hogyan válnak túlzásba vitt igazságok tévedéssé. Velük szemben Németh Lászlóval értek egyet, aki ezt írta Kemény stílusáról ugyanennek a regénynek Móricz Zsigmond által átdolgozott kiadása elé: „ha meg nem szokta az ember, zavar, ha pedig mint az írójához tartozót megszokta s megszerette, éppúgy beleéli magát, mint akármilyen más írói nyelvbe” (Németh 1940: 40).

Az alábbiakban nem Kemény Zsigmond nyelvének irodalmi stilisztikai finomságaival foglalkozunk, hanem nyelvhasználatának néhány olyan sajátosságával, amely nemcsak a mai, hanem a regény írásakor érvényben levő nyelvi normát is sérti. Tanulságos, hogy Gyulai Pál, miközben a tájszavakat és a nyelvújítási szavakat gyomlálta (nem mindig következetesen), ezeket a nyelvtani szabálytalanságokat érintetlenül hagyta, így ezek ma is benne vannak minden Kemény Zsigmond-kiadásban (pl. a Nagy Miklós gondozta 1958-as kiadásban és a MEK ezen alapuló szövegekölésében).

A legkirívóbb szabálytalanság az egyenes idézet utáni idéző mondat állítmányának következetesen hibás szórendje (az igeikötő az ige előtt marad, holott az idézetre eső nyomaték miatt az ige mögé kellene kerülnie). Például: „– Ki a »nemesi társaság« zászlója alatt szolgál – *közbeszólt* Zsófia” (Kemény é. n. I, 59); „– Polgárai az ezeréves városnak! – *közbeszólt* Kádár” (II, 305–6). Szabályosan: *...szólt közbe Zsófia, ...szólt közbe Kádár*. A regény szövegében összesen 9 ilyen adatot találtam (a továbbiak: I, 67 kétszer, 105, 182, 207, 261, 284–5; Móricz mindezeket vagy elhagyta, vagy javította). Ugyanez a pongyolaság más igeikötős igék használatában is megfigyelhető, ha jóval ritkábban is. Például: „– Nincs miért tovább fáradjon a leírással – *közbevágott* a solymár” (II, 274); „– Ha, ha, ha! – *fölkacagott* a férj vad fájdalommal” (I, 181); „– Ah! – *fölvillant* ekkor elméjében –, ha helyettem másra bízta volna a befogatásokat!” (II, 297). Itt is ez a szórend lett volna a szabályos, tudtommal Kemény Zsigmond korában is: *...vágott közbe a solymár, ...kacagott föl a férj, ...villant föl ekkor elméjében*.

További zavaró sajátossága *A rajongók* szövegének (más Kemény-regényekkel nem foglalkoztam ilyen behatóan) a nyomatékos és a nyomatékatlan szórend finomságai iránti érzék hiánya. Ennek gyakoribb fajtája az, hogy nyomatékos szórendet használ nyomatékatlan helyett azáltal, hogy a határozót vagy a tárgyat szükségtelenül kiemeli: „Szíve a kiáradásig telt meg” (I, 332); „De nem fogták el a képzelt gonosztevőt, mert gyors elszánással ugrott a Marosba” (II, 266); „– Ah! most a partra mászik ki – szólt leplezetlen örömmel Szerediné” (II, 267); „– De kettőt kötök ki” (II, 81) „lábát a legsebesebb iramlásra készíté, de Szeredi kezét tevé a vállára” (II, 270). Mindezekben természetesebb a nyomatékatlan szórend: *szíve megtelt a kiáradásig, gyors elszánással a Marosba ugrott, most kimászik a partra, de kettőt kikötök, a vállára tette a kezét*. A legutóbbi példánál maradva: nem az az újságoló elem, hogy a kezét tette a vállára (mi mást tett volna?), hanem az, hogy rátette a kezét, hogy visszatartsa.

Ennek ellentéte az a – sokkal ritkábban előforduló – pongyolaság, hogy nem emeli ki azt a mondatrészt, amelyre értelmi hangsúly esik: „De miután öreg pártfogóját most először csalta meg elhallgatással, megfogható volt, *ha nemcsak az útrakészülődés perceit nyugtalanlás közt tölté*, de még az éjjel egy részét is álmatlanul” (II, 135). Nyomatékos szórenddel első olvasásra is érthetővé válik: „De miután öreg pártfogóját most először csalta meg elhallgatással, megfogható volt, *ha nemcsak az útrakészülődés perceit tölté nyugtalanlás közt*, de még az éjjel egy részét is álmatlanul”.

Egyéb szórendi pontatlanságok is találhatóak, például az állítmánynak a mondat végére hagyása: „A kandalló lángja az öreg tiszteletre ragadó és a leány igézetes arcát *megvilágította*” (II, 220). Mennyivel jobb lett volna ez: *A kandalló lángja megvilágította az öreg tiszteletre ragadó és a leány igézetes arcát*. Vagy így, az ellentétet jobban kidomborítva: *...egyaránt megvilágította az öregnek tiszteletre ragadó és a leánynak igézetes arcát*. De ennyire talán már nem is szabad belenyúlni a szövegbe. További példák: „A thyatirai angyalon kívül a szárdisit is a hittedesztés ösztöne *Fehérvarra csábította*” (I, 144) = *...a szárdisit is Fehérvarra csábította a hittedesztés ösztöne*; „Elemér e sóhajjal *a vánkossra visszahajtá fejét*” (I, 233) = *...visszahajtá fejét a vánkossra*.

Az efféle szórendi hibákat egy régebbi jobb magyartanár hullámos vonallal aláhúzta, és a dolgozat javításakor elmagyarázta diákjainak, miért és hogyan kellett volna a szavakat másképpen csoportosítani. Csak éppen egyik legértékesebb prózaíróknak, Kemény Zsigmondnak a műveit kell, hogy szeplőítsék ezek a szabálytalanságok, a rosszul értelmezett szöveghűség jegyében? Ha nem is a kritikai, de egy népszerű (és a világhálóra is felkerülő) kiadásnak a szerkesztője fontolóra vehetné ezeket a szempontokat is.

2.2. „Talán előbb kaptad a német, s általában idegen kultúrát, hogysesem a magyar nyelvszellem kitörülhetetlenül ette volna be magát nyelvérzékedbe” – írta Arany János Madáchnak a rá jellemző végtelen tapintattal, amikor kijavított kéziratát visszaküldte (idézi Lőrincze 1978b). Mutatis mutandis ezt mondhatnánk a 20. századi magyar próza egyik nagy alakjáról, Déry Tiborról is, akinek anyanyelve voltaképpen a német volt (szellemi anyanyelve mindenképp). Hatalmas

szorgalommal felnőtt korában sajátította el a magyar nyelv finomságait, és vált egyik legkitűnőbb stilsztánkká. De amit nem az anyatejjel szívott magába, azt olykor elvettette, és lektorai, akik oly nagy figyelmet szenteltek „ideológiai eltévelyedéseinek”, ezeket a nyelvi lapszusokat vagy nem vették észre, vagy nem merték helyesbíteni.

Az első példa a *Békés szőlőhegy 1938-ban* című, egyébként igen sikerült, némiképp Móricz *Ebédjére* emlékeztető elbeszélésben bukkan elénk. Ebben az egyik női szereplőt előbb így jellemzi: „Hangja tárgyilagosan, hidegen csengett, [...] Szemének is acélos, hideg fénye volt, [...] s ez különösképp *öregbítette* az egyébként fiatal, üde és hamvas arcot” (Déry 1975: I, 193). A jellemzést néhány oldallal később ezzel egészíti ki: „[...] a mosolytól ugyanannyit fiatalodott, mint amennyivel éles, fáradt hangja *öregbítette*” (uo. 197). A szöveg összefüggéséből nyilvánvaló, hogy az *öregbít* szót az író mind a két esetben ’öreggé vagy öregebbé tesz, öregít’ jelentésben használta: a hideg, fáradt hang és az acélos tekintet egyaránt *öregítette* a fiatal asszonyt. Holott a választékos stílusértékű *öregbít* ige értelmező szótáraink tanúsága szerint azt jelenti, hogy ’nagyobbá tesz, (meg)növel’, például *öregbíti valakinek vagy valaminek a dicsőségét, hírnevét*. Ez már az elbeszélés megírásának idején, az 1930-as évek végén is így volt. Egy régebbi cikkemben már szóvá tettem Dérynek ezt a melléfogását (Kemény 2009), de abban – túlzott engedékenységgel – azt írtam, hogy „neki szabad”. Ma úgy látom, hogy neki sem szabad, és főképpen az egykori szerkesztőnek nem lett volna szabad. Mármost így hagyjni.

Bő egy évtizeddel később a – más okokból rengeteget kritizált – nagyregény, a *Felelet* szövegébe csúsztak be hasonló szóhasználati hibák. A példák közül csak szemelgetek, abban a sorrendben, ahogy olvasás közben beléjük botlottam.

„Aki Istent káromolja s hazáját becsmérli, [...] az [...] magánéletében is *hibádzani* fog embertársai ellen” (Déry 1973: I, 202). Jó magyarsággal: *hibázni*, még inkább *véteni* fog. A népies *hibádzik* alakváltozat ugyanis csak ebben a jelentésben használatos: ’hiányzik, híja van’, például: *hibádzik az árából valamennyi*. (Enyhítő körülmény lehet, hogy az idézett helyen egyik szereplőjét beszélteti, de nem bizonyos, hogy a szóválasztás mögött tudatos stílusszándék állt.)

„Az újságcikk alaposan megnehezítette a dolgát, *számítania* kellett azzal a *lehetőséggel* is, hogy a rektor – minthogy a botrány már *nyilvánosságra pattant* – visszakozni fog ígéretétől” (209). Egy mondatra két pongyolaság is jutott: a *számít valamivel* keverék szerkezet ezek valamelyike helyett: *számít valamire – számol valamivel*. A botrány pedig vagy *kipattan*, vagy *nyilvánosságra kerül*.

„Miközben tenyerével lecsapta az *izzadtságot* [= izzadságot] homlokáról, egy ijedt sikoltásra lett figyelmessé” (344).

„[...] a Gyáriparosok Országos Szövetsége teljes erkölcsi és anyagi hatalmával *továbbá is* [= továbbra is] Farkasék mögött áll” (410).

„Bálint mégiscsak jobban megbízott bennük [ti. a férfiakban], mint az ismeretlen s gyanús nőkben, akiket nem lehetett *szavuknál fogni*”. Ennek

a frazémának a szabályos alakja nem *-nál*, hanem *-(o)n* ragos: *szaván fog, szavukon fog*.

„[a karosszékek és a pamlag] egy két méter átmérőjű, sárgarézrel kiveret, alacsony, kerek asztalt *fogtak közbe*” (353). Lehet, hogy ez csupán sajtóhiba, mindenestre ez lett volna a kifogástalan alak: *fogtak közre*, esetleg *vettek körbe* vagy *körül*.

Ezek csupán apróságok, semmit sem vonnak le Déry Tibor írói nagyságából, regényének értékéből – mondhatja erre az irodalomértő olvasó, és igaza van. De a szerkesztőnek (persze még az író életében) tapintatosan el kellett volna simítania őket. Így utólag már én magam sem mernék hozzájuk nyúlni.

2.3. A mai irodalmi értékrendben (divatossá vált szóval: kánonban) még Dérynél is kedvezőtlenebb a megítélése Remenyik Zsigmondnak, sőt az igazat megvallva semmilyen megítélése nincs, mert gyakorlatilag elfelejtették. Pedig satirikus regényei, útirajzai ma sem érdektelenek. De most nem erről van szó, hanem azokról a – nincs rájuk jobb szó – nyelvhelyességi hibákról, amelyeket *Őserdő* című kései regényében találtam. Csak néhányukat idézem.

„Tűz és omladékok áldozatává vált néhány kisebb halászfalu, de még a nagyobb *helyiségek* [= helységek], mint Iquique és Arica is sokat szenvedtek a földrengés következtében” (Remenyik 1974: 277).

„[...] ma már tudom, hogy ebben a szerves és élő világban, *melyben* [= melybe] állatok és emberek belétartoznak egyaránt, [...]” (296). A hiperurbanisztikus *melyben* alakot és a pongyola szórendet kijavítva: ... *melybe állatok és emberek egyaránt belétartoznak*.

Ezekkel a szórványos és esetleges nyelvhasználati hibákkal szemben, amelyek szinte szót sem érdemelnének, van egy olyan nyelvi sajátossága is Remenyik könyvének, amelyre a korabeli olvasó aligha figyelt fel, a mai nyelv művelő annál inkább. Ez pedig az úgynevezett kétszeres fokozás többszöri előfordulása. Ez a kontamináció útján létrejött redundáns szerkezet az újabb sajtónyelvben meg lehetőségesen gyakorivá vált, ekkor azonban, az 1950-es évek vége felé, még kivételesen számíthatott. Az egykorú szerkesztő figyelmét mindenesetre elkerülte.

„Ezt *annál is inkább szívesebben* teszem, mert épp elégünk volt [...] az emberiség szörnyűségeiben bővelkedő vérengzéseiből” (217).

„Támolyogva másztunk fel újra a meredek lépcsőfokokon, a *mindjobban élesebbé* vált [...] szélben” (226).

„Ezt az ajánlatot anyánk elfogadta. *Annál is inkább könnyebben* tehetted ezt, [...] mert [...]” (273).

A kétszeresen fokozó kifejezések két rokon értelmű, egyaránt szabályos szerkezetnek a vegyülésével keletkeznek: *annál szívesebben* × *annál (is) inkább szívesen* → *annál is inkább szívesebben*; *mind jobban élessé* vált × *mind élesebb-*

bé vált → *mind jobban élesebbé vált*; *annál is könnyebben* × *annál (is) inkább könnyen* → *annál is inkább könnyebben*.

Könnyű azt mondani, hogy az ilyesmi figyelmetlenségből, nyelvi és gondolkodásbeli henyeségből ered. A nyelv művelők hajlamosak is az ilyen minősítésekre. Amikor néhány évvel ezelőtt a kétszeres fokozásról írtam, megpróbáltam ennél árnyaltabb magyarázatot keresni a jelenségre: „Maglehet, hogy [...] a pontos fogalmazásra való törekvés túlzásba vitele áll a kétszeresen fokozott melléknevek használata mögött. A beszélő, illetve az író kétszer is kiteszi a középfok jelét, hogy mondanivalója még biztosabban eljusson közlésének címzettjéhez. Maglehet, hogy az úgynevezett analitikus (szétagoló, elemekre bontó) kifejezés mód újabb kori előtérbe kerülésének is van valami köze a kétszeres fokozás gyakoribbá válásához” (Kemény 2011). Ehhez most csak annyit tennék hozzá, hogy a megmagyarázhatóság az én szememben nem azonos az elfogadhatósággal. Reményiknek választania kellett volna a két-két szinonim szerkezet között. Vagy legalább a kiadvány lektorának.

3. Ha itt érne véget ez a cikk, az olvasó joggal hihetné, hogy helyeslem a szép-irodalmi szövegek nyelvhelyességi szempontból való lektorálását, javítását (legalábbis akkor, amikor az író még életben van, és így a változtatást jóváhagyhatja). Ennél azonban bonyolultabb a dolog. Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk azt a határt, amely a figyelmetlenségből elkövetett lapszus és az írói kifejezőeszközként, tudatosan alkalmazott nyelvi szabálytalanság között húzódik. Ez utóbbi esetében a lektori beavatkozás csak rontana a szövegen, mert olyasmit javítana ki, ami szándékosan volt rossz.

Ennek a határvonalnak, pontosabban e határvonal bizonytalanságának az érzékeltetésére hadd hozzak végül egy mai példát, mégpedig az erdélyi (marosvásárhelyi) születésű, de tizenöt éves kora óta Budapesten élő és alkotó írónak, Dragomán Györgynek *A fehér király* című regényét (2005, újabb kiadása: 2011). Az erdélyi magyar nyelvhasználati kérdések tisztázásáért Balla Editnek és Balla Péternek tartozom köszönettel.

A regény egy tizenegy-tizenkét éves kiskamasz belső monológja, nagyon hosszú mondatokból álló, ennek ellenére mindvégig jól követhető szóáradata. Az író nagy nyelvi megjelenítő erővel idézi fel a Ceausescu-korszak utolsó éveinek nyomasztó légkörét. A szövegben ennek megfelelően gyakoriak az idegen, elsősorban a román eredetű idegen szavak. Ezek hozzátartoznak a kor és a környezet festéséhez, ezért vétek lenne ritkítani vagy „lefordítani” őket. Még azokat sem, amelyek a hazai olvasónak első pillantásra nehezen értelmezhetők, például: *jálézár* ’rugós reteszár’, eredetileg *Yale-zár* (Dragomán 2011: 7, 15, 163), *kalorifer* ’fűtőtest’ (22), *karioka* ’filctoll(készlet)’ (178), *nugát* ’aranynak látszó fémrög’ (183, 206). De az olyanokat sem, amelyek különféle okokból ismerősek, bár Magyarországon (ma már) nem használatosak, például: *blokk* ’háztömb, panelház’ (7, 121, 126, 249), *kollektív(es)* ’termelőszövetkezet(i dolgozó)’ (118, 125, 136, 149), *pionír* ’úttörő’ és összetételei (37, 73, 125, 146, 178), *filtru* ’filter’ (45). Még a hibás alakoknak is lehet stilisztikai jelentőségük – például: *eszkavátor* ’kanalas kotrógép’ (45) –, hiszen, ne feledjük, egy kisfiú nyelvi tudatának, nyelvismeretének térképe előtt állunk. Ugyanez érvé-

nyes a hazai iskolai gyakorlatban nem alkalmazott kifejezésekre, mint *évharmad* (265), *iskoláskabát* (242 kétszer), *iskolai karszám* (12), *felmérő futás* (16) is.

A regény szövegében előfordulnak nyelvi durvaságok, olykor trágárságok is, ezek száma azonban nem jelentős, éppen elég ahhoz, hogy a fiatal fiúk beszédének durvaságát jelezze. (A példákat nem idézem, csak oldalszámukat adom meg: 122, 175, 195, 204, 206, 210, 226 kétszer, 236.) Egy olyan van köztük, amely a magyarországi szlengben tudtommal nem ismeretes: *menjen a brantba* ’menjen a francba’ (210, 227 kétszer). Ez a tisztázatlan, talán magyar nyelvjárási eredetű kifejezés a „couleur locale” része.

A regényt a beszédhelyzetnek megfelelően át- meg átszövik a beszélt nyelv lazaságai, pongyolaságai. Ezeket éppen úgy nem lett volna szabad „kijavítani”, mint a román szavakat vagy a durvaságokat. Csak néhány példát idézek erre: „most megnézzük, hogy *nem-e csörögsz-e* [ti. hogy nincs-e aprópénz a zsebedben], mondta” (62); „nem *kellelt* volna ostáblázní vele, mondta” (66); „felvette a labdát, és mondta, hogy az mostantól az *övéké*” (121); „örszemet, *azt* sehol se láttam” (135); „ahol azoknak a betiltott filmeknek a tekerceit tartják, *amelyikék* sose kerültek rendesen moziba” (229). Figyelemre méltó, hogy az idézett öt példa közül háromban ott van a *mondta* szó a beszéltnyelviség nyomatékosítására.

Befejezésül egy olyan erdélyi magyar nyelvjárási jelenség példáit idézem, amely már érinti azt a határt, amelyről a 3. pont elején beszéltem. A *valamitől fogva* ezekben a mondatokban regionalizmus a köznyelvi *valaminél fogva* vonzathoz képest:

„[...] és megint belevágott könyökkel a táskába, aztán *a szíjától fogva* odavette a térdére” (63);

„[a kalapot] *az állszíj vörösréz csúszógyűrűjétől fogva* tartottam” (181);

„[...] de aztán az állszíja [ti. a cowboykalapé] beleakadt az összetekert poszterekbe, és *attól fogva* lógott” (182);

„két vasgyári munkás *a sarokpánttól fogva* kiemelte a bejárati ajtót” (222).

A csak a magyarországi magyar köznyelvet ismerő olvasót egy pillanatra megakasztja az oda nem illő(nek látszó) rag. Az ő számára ugyanis ez lenne a természetes: *a szíjánál fogva*, *a csúszógyűrűjénél fogva*, *annál fogva* vagy *azon*, *a sarokpántnál fogva*. Ezt meg lehetett volna beszélni a kiadói szerkesztővel és esetleg hozzáigazítani a köznyelvi szokáshoz. Ez a változtatás aligha csökkentette volna a regény nyelvi világának hitelességét.

Ez a regionalizmus (nyelvjárási vonzat) előfordul az írónak 2014-ben megjelent *Máglya* című művében is: „már *a korától fogva* se lehet igazából köze az egészhez” (M. 217); „A gyíkokat nézed, Bertuka *a farkuktól fogva* lassan fel-emeli őket” (295); „A fehér mezőben a kitárt karú férfi [...] *a lábától fogva* van felakasztva” (309). Ezt a nagyszerű regényt csak ennek a cikkemnek a megírása után olvastam, ezért a rá vonatkozó többi stilisztikai megjegyzésemet már csak egy másik írásomban (Kemény 2015) tudtam megtenni.

4. A Pegazusnak szárnya is van, mégis megbotlik. Ha lenne ilyen közmondásunk, jól tükrözné az író és a nyelvhelyesség viszonyát. Még a legjobb stílusú, biztos

nyelvérzékű íróknak is érdemes (lenne) publikálás előtt kikérniük egy-egy hozzáértő olvasó véleményét. Aki éppenséggel lehetne a kiadói szerkesztő is. Hogy azt a csúnya szót, hogy „lektor”, ne is használjam. Hiszen az írók tudatában a „lektor” meg a „cenzor” nem esik messze egymástól. Ennek ellenére szerintem is „Áldassék a lektor!”, de csak akkor, ha jól végzi a dolgát. A „jól” itt körülbelül azt jelenti, hogy olyan tapintatosan, hogy még a szerző sem veszi észre, nemhogy az olvasó.

FORRÁSOK

- Déry Tibor 1973. *Felelet. Regény.* I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Első kiadása: 1950, 1952.)
- Déry Tibor 1975. *Theokritosz Újpesten.* I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Első kiadása: 1967.)
- Dragomán György 2011. *A fehér király. Regény.* Magvető, Budapest. (Első kiadása: 2005.)
- Dragomán György 2014. *Máglya. Regény.* Magvető, Budapest.
- Kemény Zsigmond é. n. [1939.] *A rajongók.* I–II. Az Est – Pesti Napló Rt., Budapest. (Első kiadása: 1858, 1859.)
- Remenyik Zsigmond 1974. *Vész és kaland. Őserdő.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Első kiadása: 1960.)

SZAKIRODALOM

- Kemény Gábor 2009. Összetéveszthető szavak. *ÉA* 31/2: 7.
- Kemény Gábor 2011. Egyre inkább gyakoribb a kétszeres fokozás. *ÉA* 33/3: 7.
- Kemény Gábor 2015. Stiliztikai széljegyzetek egy regény margójára. Dragomán György: *Máglya. ÉA* 37/4: 17.
- Laczkó Géza é. n. [1939.] [Bevezetés.] In: Kemény Zsigmond: *A rajongók.* Az Est – Pesti Napló Rt., Budapest. I, 5–14.
- Lengyel Balázs 1978. Az eleven Tersánszky. *Élet és Irodalom*, szept. 9; 36. sz. 4.
- Lőrincze Lajos 1978a. Rejtély. *Élet és Irodalom*, júl. 22; 29. sz. 15. (Kötetben is: Lőrincze 1980: 167–79.)
- Lőrincze Lajos 1978b. Lektorálás. *Élet és Irodalom*, szept. 16; 37. sz. 4. (Kötetben is: Lőrincze 1980: 180–91.)
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpontú nyelvművelés.* Magvető, Budapest.
- Mikszáth Kálmán 1904. Báró Kemény Zsigmond. 1814–1875. In Kemény Zsigmond: *A rajongók.* Regény. Franklin-Társulat, Budapest. I, V–VIII.
- Mikszáth Kálmán 2007. *Jókai Mór élete és kora.* Népszabadság Zrt., Budapest. (Első kiadása: 1907.)
- Nagy Miklós 1958. Kemény Zsigmond és A rajongók. In Kemény Zsigmond: *A rajongók. Regény.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 7–58.
- Németh László 1940. Kemény Zsigmond. In Kemény Zsigmond: *Rajongók. Móricz Zsigmond átirásában.* Athenaeum, Budapest. I, 7–47.
- Rab Zsuzsa 1978. „Rútságokkal volt gyönyörű...” *Élet és Irodalom*, júl. 29; 30. sz. 2.

Kemény Gábor
egyetemi tanár
ME BTK
ny. tud. tanácsadó
MTA Nyelvtudományi Intézet